

DOI: 10.31648/pw.6885

OLEG LESZCZAK

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3358-8923>

Jan Kochanowski University in Kielce

OKSANA PROSIANYK

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6704-5391>

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

ANALIZA KULTUROWO-CYWILIZACYJNA PUBLICZNYCH DYSKURSÓW ŁAMANIA PRAWA W ROSJI I NA UKRAINIE

Cultural and Civilization Analysis of Public Discourses of Lawbreaking in Russia and Ukraine

ABSTRACT: This paper focuses on the notion of legal culture in anthropocentric depiction as an informational-semiotic function. The authors present a typology of cultural-civilisational motives for breaking the law. A range of cultural-civilisational motives (naturalistic, Turanic, Byzantine, theocratic, European and consumerist) expressed in the form of discursive statements are presented in detail. These motives explain breaking the law in a causal synergetic mode (ignorance of the law) or in a cybernetic mode (disregard for the law). The authors distinguish several types of verbal excuses for breaking the law widespread in Russian and Ukrainian legal culture discourse.

KEYWORDS: public discours, Russia, Ukraine, cultural-civilizational system of society organization, breaking the law

1. Typologia kulturowo-cywilizacyjnych systemów organizacji społeczeństwa

Przystępując do analizy kulturowo-cywilizacyjnych aspektów łamania prawa, musimy najpierw omówić kulturowo-cywilizacyjne systemy organizacji społeczeństwa w ujęciu antropocentrycznym. W odróżnieniu od wielu teoretyków kultury (np. A. Toynbeego, F. Konecznego, S. Huntingtona czy P. Sorokina) czynnik kulturowo-cywilizacyjny pojmujemy nie metafizycznie (jako byt obiektywnie istniejący sam w sobie), lecz antropocentrycznie – jako funkcję doświadczenia etnospołecznego. Analiza badań nad kulturą i cywilizacją pozwoliła na wytypowanie sześciu podstawowych systemów organizacji życia społecznego w badanym

obszarze etnospołecznym – dwóch substratowych (trybalistycznego i turańskiego), dwóch adstratowych (teokratycznego i bizantyńskiego) oraz dwóch nowych, będących *in statu nascendi* (europejskiego i konsumpcjonistycznego) (Leszczak 2014a). Każdy z wymienionych typów cechuje zestaw kluczowych wartości i zasad. Podamy najważniejsze z nich:

- trybalizm (model naturalistyczny): witalizm, kolektywizm (lokalna wspólnota naturalna), tradycjonalizm, utylitaryzm, partykularyzm, intuicjonizm;
- turanizm (model militarny): wspólnota maskulinistyczna, siła fizyczna, kult wodza, pasjonaryzm zbiorowy, wojskowa organizacja wspólnoty, utylitaryzm, woluntaryzm;
- teokracja (ideologiczny model hierarchiczny): władza transcendentna, religijność zbiorowa, karność ofiarna, ezoteryzm, eschatologizm;
- bizantynizm (świecki model hierarchiczny): hierarchia społeczna, porządek metafizyczny, elitaryzm/etatyzm, formalizm, historyzm, nacjonalizm;
- europeizm (system liberalno-demokratyczny): godność człowieka, postawa obywatelska, opinia publiczna, liberalizm obyczajowy, tolerancja, racjonalizm, egalitaryzm (więcej o tym: Stefański 2014);
- konsumpcjonizm (model komercyjno-utylitarystyczny): indywidualizm, liberalizm ekonomiczny, merkantylizm, komercjalizacja aksjologii, standaryzacja, atomizacja społeczeństwa, globalizm.

W każdym współczesnym społeczeństwie (w tym rosyjskim i ukraińskim) można znaleźć przedstawicieli każdego z tych sześciu typów. Występują też grupy społeczne, dla których ten lub inny z wymienionych typów jest dominujący. Jednocześnie nie występują jednostki reprezentujące tylko jeden typ. W pewnym uproszczeniu można twierdzić, że w odróżnieniu od swoich wschodnich sąsiadów Polacy jako naród cechują się dominacją bizantynizmu typu elitarnego (korporacjonizmu), mając za subdominantę europeizm (demokrację liberalną) bądź turanizm elitarny (w postaci sarmatyzmu) czy wiejski naturalizm *quasi*-trybalistyczny (subordynanta to teokracja (mesjanizm narodowy) albo konsumpcjonizm, zwłaszcza w dużych aglomeracjach oraz w środowisku młodzieżowym. Szczegółowa analiza kulturowo-cywilizacyjna polskiego etnicznego obrazu świata została już dokonana (zob. Leszczak 2017). W społeczeństwie rosyjskim natomiast dominuje turano-bizantynizm etatystyczny (w wyższych warstwach społecznych) oraz turano-trybalizm (w niższych warstwach). Dodatkową subdominantą w środowisku elitarnym jest teokracja (idea misji duchowej pełnionej przez Rosję), a subdominantą w megalopolisach powoli staje się konsumpcjonizm (zob. Leszczak 2014b). Jeszcze inna sytuacja występuje w społeczeństwie ukraińskim: dominuje trybalizm etniczny i socjalny z domieszką turanizmu („kozactwa”) i bizantynizmu oligarchicznego. W odróżnieniu od Rosji na Ukrainie można obserwować dość istotny subdominujący element europejski (por. postawy proeuropejskie w środowisku inteligencji).

Konsumpcjonizm zaś, podobnie jak w Rosji, występuje tylko w dużych miastach. Dość słaby w ukraińskim środowisku jest wątek teokratyczny: brakuje poglądów mesjanistycznych czy misyjnych, występują pozostałości pogańskie.

2. Łamanie prawa w wymiarze kulturowo-cywilizacyjnym

Jak się ma prawo do systemu kulturowo-cywilizacyjnego? Może z niego wynikać (w całości lub częściowo) albo stanowić opozycję. W. Wołpiuk (2012, 102) twierdzi: „Od początku swojego istnienia prawo przekształcało stosunki zwyczajowe na stosunki regulowane normatywnie (po to, by na podstawie norm prawnych kształtować stabilne stosunki społeczne)”. Jednak nadal większość regulatorów życia społecznego leży po stronie moralności, ideologii, religii oraz światopoglądowego systemu kulturowo-cywilizacyjnego.

Łamanie prawa, podobnie jak jego przestrzeganie, jest pochodną pewnego poziomu tzw. *kultury prawnej*. Można podejmować próby kształtowania jej w drodze regulacji prawnych, lecz w dużym stopniu kształtuje się ona sama w trybie samoorganizacji. W pełni zgadzamy się ze zdaniem ukraińskiego badacza kultury prawnej S. Szerstiuka:

Kultura prawna jest niezależna od prawa. [...] Żadna ustawa nie może podnieść jej poziomu poprzez deklarację odrębnych norm. Kultura prawna nie wynika z dokumentów – nie może się w nich znajdować; kultura prawna wyłania się z życia. Proces jej powstawania cechuje się tworzeniem pewnych wartości kulturowo-prawnych, tworzonych przez pewną narodową rzeczywistość czasoprzestrzenną (Szerstiuk 2013; tłumaczenie autorów).

Każdy z wymienionych typów kulturowo-cywilizacyjnych ma swoje warunki przestrzegania lub nieprzestrzegania przepisów prawa, które składają się na kulturę prawną. Jeśli chodzi o typy substratowe, to jako systemy naturalne stoją one w sprzeczności z samą ideą formalnej regulacji życia społecznego: zasady etyczne i przyzwyczajenia tradycyjne są o wiele bardziej cenione niż przepisy prawa. Wśród trybalistów (przedstawicielei „swojskiej” kultury lokalnej) znajdziemy o wiele więcej prawnych „ignorantów” niż prawnych „nihilistów”. Tych ostatnich jest więcej wśród turanistów, czyli przedstawicielei militarno-maskulinistycznej kultury z ich kultem przemocy i woluntaryzmem. W trybalizmie prawo państwowe wchodzi w konflikt z tradycją przodków, zwyczajem, potrzebami witalnymi, więzami krwi czy ziomkostwem. Natomiast w turanizmie prawo może kolidować z rozkazami lub przyzwoleniami wodza, etosem wspólnoty zmilitaryzowanej albo osobistym woluntaryzmem.

Najwięcej lojalistów można by się spodziewać w środowiskach przedstawicieli bizantynizmu (kultury hierarchii klasowej i biurokracji państwowej) i europeizmu (kultury demokracji liberalnej). Należący do elit bizantynista może łamać prawo całkiem świadomie, uważając, że jego miejsce w hierarchii społecznej zwalnia go od obowiązków wobec prawa, które jest stworzone właśnie dla nizin społecznych. W jego światopoglądzie prawo może wchodzić w konflikt z interesem politycznym lub korporacyjnym albo jego osobistymi ambicjami władczymi. Natomiast przedstawiciel tychże nizin często okazuje się wśród osób łamiących prawo nie tylko z niewiedzy i braku świadomości prawnej, lecz także z powodu złej odgórnej organizacji prawnej społeczeństwa, która chroni wyłącznie prawa elit i rządzących. W jego przypadku prawo może kolidować z jego potrzebami witalnymi, potrzebami ekonomicznymi albo spotykać się z brakiem świadomości prawnej i wrogością wobec władz.

Z kolei europejści mogą czasem stosować sprzeciw społeczny wobec państwa i ustaw ograniczających prawa człowieka lub poniżających jego godność. Dlatego łamanie prawa z powodów kulturowo-cywilizacyjnych w przypadku europeisty zawsze ma charakter ignorowania świadomego. Dla przedstawiciela europeizmu prawo może kolidować z moralnością i wartościami społecznymi. Podobnie jest w przypadku teokraty (przedstawiciela kultury ideologiczno-metafizycznej): prawo świeckie ma niższą rangę w porównaniu z zasadami sakralnymi (czyli prawem Boskim, wiarą itd.).

Z kolei przyczyny łamania prawa przez konsumpcjonistów tkwią w dążeniu do zaspokojenia swoich potrzeb konsumenckich niezależnie od tego, jak dobrze znają przepisy prawa. Prawo w tym przypadku może uderzać w potrzeby komercyjne lub konsumpcyjne i osobisty egocentryzm. Jedną z charakterystycznych cech tego typu kulturowo-cywilizacyjnego jest synergetyzacja zachowań informacyjnych i wywołane przez nią upotocznienie potrzeb. Zatem rola świadomości prawnej w społeczeństwie konsumpcyjnym bardzo słabnie. Tym się tłumaczy częsta dla tego typu osób ignorancja prawna.

3. Kulturowo-cywilizacyjna ocena rosyjskiego i ukraińskiego dyskursów łamania prawa

Dyskurs łamania prawa to usprawiedliwianie przez jednostki negatywnych postaw wobec przepisów prawa. Wypowiedzi na ten temat można postrzegać jako werbalizację motywów światopoglądowych człowieka bądź grupy ludzi. Bardzo często te motywy mają charakter kulturowo-cywilizacyjny, czyli wywodzą się ze stereotypów światopoglądowych, ukształtowanych w trakcie socjalizacji. Postępowania dyskursywne, które świadczą o takiej lub innej postawie kulturowo-

-cywilizacyjnej, zawierają z reguły dwa rodzaje wypowiedzi: symptomatyczne (ujawniające postawę mówcy) oraz analityczne (zawierające oceny postaw innych ludzi) (zob. Leszczak 2017, 5-13).

Dyskurs łamania prawa jest składową bardziej ogólnego dyskursu kultury prawnej. O tej ostatniej zarówno badacze rosyjskiego i ukraińskiego społeczeństwa, jak i krytycznie myślący przedstawiciele tych wspólnot mają mniemanie bardzo negatywne. Oto typowe wzorce takich analitycznych wypowiedzi na temat kultury prawnej Ukrainy i Rosji:

Niski poziom kultury prawnej, brak tradycji prawniczej w społeczeństwie prowadzący do otwartego nihilizmu prawnego, zaprzeczanie niezbędności i wartości prawa ma głębokie korzenie historyczne. Z pokolenia na pokolenie w Ukrainie występuje pogarda w stosunku do prawa i sądu oraz tolerancja w stosunku do samowoli (Czornodid 2008).

Jeśli jednemu z obywateli udaje się przejechać w autobusie kilka przystanków za darmo, uważa się go za przebiegłego lisa, zaś ten, który płaci, choć nikt go nie kontroluje – głupek (Lange 2007).

Niestety należy zauważyć, że [...] postulat sformułowany jeszcze w czasach rzymskich – Twarde prawo, ale prawo – nie jest dla Ukraińców aksjomatem. [...] Nie ma sensu domagać się od zwykłych obywateli przestrzegania przepisów prawa, jeśli przez lata obserwowali, jak łamią te normy funkcjonariusze państwa (Karpuncow 2018).

Jeśli góry jej nie przestrzegają, wówczas niziny również nie uważają tego za obli-gatoryjne, ponieważ nie ma na kim się wzorować. I nawet jeśli będzie kogo naśladować, nie będzie żadnych dźwigni, które zmusiłyby ten naród do przestrzegania prawa (odpowieź byłego Prokuratora Generalnego Ukrainy S. Piskuna na pytanie dziennikarza o przestrzeganiu Konstytucji) (Piskun 2020).

Potoczna świadomość Rosjan cechuje się bardzo szczególnym podejściem do norm prawa zakorzenionym w przeszłości historycznej. [...] Stwarza to podstawę do bezprawia nabierającego wymiaru katastrofy narodowej, która powoduje ogromne szkody dla państwa. Nihilizm prawny przeniknął do wszystkich sfer społeczeństwa, od władzy zaczynając. Powstała szeroka sieć korupcji wzmocniana totalnym analfabetyzmem ludności (Strygina 2007).

Prawda jest taka, że nie ma dnia, w którym media nie donosiłyby o bezprawiu, całkowitym braku kultury prawnej lub kwitującym w społeczeństwie nihilizmie prawnym (Nepomniaszczaja/Awramenko 2011).

Brak lub niski poziom kultury prawnej prowadzi do różnych form łamania prawa. Można mówić o dwóch typach kulturowo-cywilizacyjnych motywów łamania prawa (w przypadku braku świadomości prawnej) oraz świadomego jego ignorowania. Nierzadko przy jawnym łamaniu prawa ten czyn staje się funkcją mocno zideologizowaną i *stricte* dyskursywną, gdyż ma na celu nie tylko dokonanie czynu podstawowego (na przeszkodzie którego stał przepis prawa), lecz także

zademonstrowanie swej postawy kulturowo-cywilizacyjnej w dyskursie publicznym. Częstotliwość takiego zachowania dyskursywnego może utrwalać postawę kulturowo-cywilizacyjną w różnych formach paremicznych albo po prostu w charakterystycznych (stereotypowych) wypowiedziach. Przedstawimy te postawy jako swoiste „maski” dyskursywne. Nazwy odzwierciedlają dwie oceny – analityczną (ze strony przeciwników postawy) i symptomatyczną (ze strony zwolenników).

Ignorancja prawna jako cecha cywilizacyjna występuje przede wszystkim w trybalizmie, bizantynizmie oddolnym oraz w konsumpcjonizmie biernym (w środowisku *stricte* konsumenckim).

Trybalista (taką postawę umownie można określić jako „Ignorant” bądź „Tradycjonalista” w zależności od znaku oceny) ignoruje prawo przez to, że w jego systemie wartości etyka i tradycja oddolna (ludowa, zwyczajowa) całkowicie zastępuje prawo. Dla trybalisty prawo jako forma zarządzania instytucjonalnego po prostu nie istnieje lub jest czymś całkowicie obcym, zewnętrznym i bezwartościowym. W dyskursie ludowym taka postawa może nawet w czasach współczesnych wyrażać się poprzez tradycyjne przysłowia i porzekadła o wyraźnym charakterze symptomatycznym:

- (1) ukr. Біда свої закони пише ('Nieszczęście swoje prawo tworzy').
- (2) ukr. Про горе законів не пишуть ('O nieszczęściu ustaw nie piszą').
- (3) ros. Где закон, там и обида ('Gdzie prawo, tam uraza').
- (4) ros. Нужда закона не знает, а через шагает ('Nędza prawa nie zna i przez nie kroczy').
- (5) ros. Хотя бы все законы пропали, лишь бы люди правдой жили ('Niechby zniknęły wszystkie prawa, oby tylko ludzie żyli prawdą').

Wypowiedzi trybalistyczne na temat łamania prawa często apelują do rozwiązań kolektywistycznych, ochokratycznych, ludowych i nierzadko same w sobie zawierają pomysły na łamanie prawa:

- (6) Byłabym za tym, żeby sporządzić rejestr wszystkich, którzy dokonali przemocy. Przy czym upubliczniony (~vleshka_yanezh, wpis na Instagramie).
- (7) Szczerze mówiąc, kiedy przybywam do Kijowa, nie jestem nawet zły, jest to coś gorszego, gdy widzę urzędników, którzy w ciągu 5 lat wojny upaśli się niesamowicie. Czego tylko nie kupują i ile kradną – przechodzi to wszelkie pojęcie. Gdyby chociaż na kilka miesięcy wprowadzić za korupcję karę śmierci i maksymalne kary więzienne (Igor Pałyčia, Przewodniczący Rady Obwodu Wołyńskiego).

Bizantynista oddolny (nazwijmy go „Sługa” lub „Ciemiężony”) jest raczej daleki od prawa jako informacji semiotycznej, gdyż uważa go za wiedzę zbyt skomplikowaną i zarezerwowaną wyłącznie dla prawników. Jest raczej prawnym analfabetą, chociaż w odróżnieniu od trybalisty ma świadomość wartości i donio-

słości prawa. Poza tym uważa, że regulacje prawne są narzędziem i przywilejem elit oraz rządzących, a więc nie dotyczą jego i jego otoczenia. W każdym przypadku jest to postawa nie tylko ignorancka wobec prawa, lecz także wysoce nieufna. W dyskursie może się to zwerbalizować w sposób paremiczny:

- (8) ukr. У ворон – воронячий закон ('U wron i prawo wronie').
- (9) ukr. У кого гаманець повніший, у того і суд правіший ('Kto ma portfel pełniejszy, ten ma sąd lepszy').
- (10) ukr. В суді правди не шукають ('W sądzie prawdy się nie szuka').
- (11) ukr. Великий та багатий – рідко винуватий ('Duży i bogaty rzadko bywa winny').
- (12) ros. Где закон, там и страх ('Gdzie prawo, tam strach').
- (13) ros. Закон, что паутина: шмель проскочит, а муха увязнет ('Prawo jak pajęczyna: trzmiel przeskoczy, a mucha ugrzęźnie').
- (14) Не бойся закона, бойся судьи ('Nie bój się prawa, bój się sędziego').
- (15) От сумы да от тюрьмы не зарекайся ('Nie zarzekaj się przed torbą i więzieniem', czyli przy takim systemie sądowniczym nigdy nie można mieć pewności, że nie pójdziesz z torbami albo nie zostaniesz osadzony).
- (16) Законы-то святы, да исполнители – супостаты ('Prawo jest święte, lecz wykonawcy łotry').

Każdy bizantynista oddolny uświadamia sobie, że jest grzeszny, lecz usprawiedliwia się tym, że bezgrzesznych nie ma:

- (17) Без греха веку не проживешь, без стыда лицо не износишь ('Bez grzechu życia nie przeżyjesz, bez wstydu twarz nie przenosisz').

Rosyjski pisarz Piotr Wiaziemskij na początku XIX wieku spuentował stan rzeczy w bizantynizmie rosyjskim: „W Rosji srogość prawa kompensuje się jego nieprzestrzeganiem”.

Konsumpcjonista bierny raczej nie jest zainteresowany wiedzą prawną, gdyż uważa ją za niezbyt ważny towar informacyjny. Ma do tego celu obsługę w postaci adwokatów i radców prawnych albo w pełni ufa usługodawcy, co, jak uważa, zwalnia go z obowiązku jakiegokolwiek wiedzy na temat prawa. Jest to typowa postawa roszczeniowa. Konsumpcjonista z reguły ma poczucie, że „mu się należy”. Oto przykłady takiej postawy:

- (18) ukr. Гроші рахувати, треба розум мати ('Do liczenia pieniędzy trzeba rozumu').
- (19) ukr. І грішник буде праведним, коли за його гроші помоляться ('I grzeszny stanie się prawym, jak za jego pieniądze się pomodła').
- (20) ukr. Рахуй гроші стиха, не знатимеш лиха ('Licz pieniądze cicho, nie będziesz znał biedy').
- (21) ros. Золотой ключик все двери открывает ('Złoty kluczyk każde drzwi otworzy').

Świadome ignorowanie prawa może również występować we wszystkich systemach kulturowo-cywilizacyjnych (może z wyjątkiem trybalizmu, w którym ewidentnie występuje całkowite niezrozumienie wartości regulacji formalno-prawnych). Cechuje ono przede wszystkim turanistę (maska „Warchoł” albo „Wolny człowiek”). Turanista łamie prawo ze zwykłej chęci osiągnięcia swoich celów bez względu na konsekwencje. Najczęściej zdaje on sobie sprawę, że prawo jest obowiązkowe dla wszystkich i jego złamanie jest karalne, a jednak łamie je, bo albo nie chce uznać prawa w ogóle (nihilizm prawny), albo uważa siebie za wyjątek (anarchizm prawny). Najwyższymi cnotami turańczyka są: śmiałość, ryzykanctwo i arogancja. W paremiach ludowych zachowały się symptomatyczne teksty precedensowe, odzwierciedlające taka postawę:

- (22) ros. На то и закон, чтоб его обойти (‘Po to istnieje prawo, by je omijać’).
- (23) ros. Если нельзя, но очень хочется, то можно (‘Jeśli nie wolno, ale bardzo się chce, to wolno’).
- (24) ros. Не пойман – не вор (‘Nie schwytyany – nie złodziej’).
- (25) ros. Где сила, там и закон (‘Gdzie siła, tam prawo’).
- (26) ros. Кто силен, тот и волен (‘Kto ma siłę, ten ma prawo’).
- (27) ros. Кто не рискует, тот не пьет шампанского (‘Kto nie ryzykuje – nie pije szampana’).
- (28) ros. Риск – благородное дело (‘Ryzyko – sprawa szlachetna’).
- (29) ukr. Не той козак, що за водою пливе, а той, що проти води (‘Nie ten kozak, który z prądem płynie, a ten, który pod prąd’).
- (30) ukr. Береженого Бог береже, а козака шабля (‘Strzeżonego Pan Bóg strzeże, a kozaka szabla’).
- (31) ukr. Боятися вовка – в ліс не ходити (‘Wilka się bać – do lasu nie chodzić’).
- (32) ukr. То нічого, що вкрав, аби добре сховав (‘To nic, że ukradł, oby dobrze schował’).
- (33) ukr. Пан або пропав (‘Albo pan, albo przepadł’).

Omawiając bizantynizm odgórny, czyli postawę wyższych warstw w społeczeństwie zhierarchizowanym, warto wziąć pod uwagę, że system ten może mieć dwie odsłony: elitarną i etatystyczną. W pierwszej łamanie prawa może być motywowane brakiem utożsamienia przedstawicieli elit z państwem (traktowanie państwa wyłącznie jako narzędzia swojej wszechwładzy), a w tej drugiej – często powodowane jest właśnie wszechwładzą samego państwa (biurokracji i służb), jak również niemożnością zapanowania nad sprzeciwem społeczeństwa wobec tej wszechwładzy. Bizantynista odgórny („Panisko/Urzędas” lub „Włodarz”) łamie prawo, posiadając realną władzę i stawiając siebie ponad prawem, a także licząc na to, że w efekcie pozwoli mu na to układ społeczny (inaczej mówiąc, łamie prawo, bo może sobie na to pozwolić). Jest to łamanie prawa zarówno dokonywane przez „dobrze urodzonych” czy „wysoko postawionych” (przedstawicieli warstw

uprzywilejowanych), jak i przez urzędników (np. w ramach korupcji lub dla tzw. celów wyższych). W dyskursie rosyjskim i ukraińskim można znaleźć tradycyjne symptomatyczne przysłowia, związane z taką postawą:

- (34) ros. Кто законы пишет, тот их ломает ('Kto prawo pisze, ten je łamie').
- (35) ros. Что нам законы, коли судьи знакомы ('Co nam prawo, jeżeli sędziowie znajomi').

W czasach dzisiejszych jako straszaki wykorzystywane są sentencje:

- (36) ros. Был бы человек хороший, а статья найдётся ('Niechby tylko człowiek był dobry, a paragraf na niego się znajdzie').
- (37) ros. Раз арестован, значит виновен ('Aresztowany znaczy winny').
- (38) ros. То, что вы на свободе – не ваша заслуга, а наша недоработка ('To, że jesteście na wolności, to nie wasza zasługa, lecz nasze niedopatrzenie').
- (39) ukr. Закон, як дишло, куди повернеш, туди й вийшло ('Prawo jak dyszel. Jak obrócisz, tak wyjdzie').
- (40) ukr. Винен чи не винен, а терпіти повинен ('Winny czy niewinny, a cierpieć powinien').
- (41) ukr. Казна, що дійна корова: сьогодні вкрав, завтра знов прибуде ('Skarbiec jest jak dojna krowa, dziś ukradniesz, jutro znów przyjdzie').

Wypowiedzi przedstawicieli elit i biurokracji cechuje najczęściej pewność swojej nietykalności i usprawiedliwianie się różnego rodzaju zawilościami prawnymi:

- (42) Nigdy nie byłem wiceministrem edukacji. Byłem wiceministrem edukacji i nauki – kierownikiem urzędu. To są zupełnie odmienne stanowiska. Możecie zajrzeć do ustawy „O oczyszczeniu władzy”. Stanowiska wiceminister – kierownik urzędu w ustawie nie ma (Ukraiński wiceminister Ołeksij Dniprow, odpierając zarzut o to, że nie został objęty lustracją).

W wersji rosyjskiej bizantyzm odgórny jest połączony z turanizmem. Dyskursywnymi znacznikami tego typu symbiozy są nominacje

- (43) произвол властей
- (44) судебный, полицейский, прокурорский произвол
- (45) российский, чиновничий, административный, полицейский беспредел

które łączą w całość pojęcia władzy i prawnego nihilizmu.

Teokrata („Dewot” lub „Ideowiec”) robi to samo co bizantynista, czyli stawia siebie ponad prawem stanowionym, gdyż szanuje tylko prawo naturalne (boskie) i prawa świeckie uważa za podrzędne (łamie prawo, bo musi ze względów wyższych). Ludowych paremii na potwierdzenie tej postawy zarówno w Rosji, jak i Ukrainie jest bardzo mało:

- (46) ros. Все в мире творится не нашим умом, а Божьим судом ('W świecie wszystko się dzieje nie według naszego rozumu, lecz przez sąd Boży').
- (47) ros. Архирей не Бог, а прокурор не Правда ('Ksiądz nie Bóg, a prokurator – nie Prawda').
- (48) ukr. Правди не судять ('Prawda nie może być sądzona').

Postawa ta wymaga ideowej kreatywności i wyrażana jest raczej w sposób cybernetyczny poprzez kazania lub wystąpienia publiczne o zabarwieniu teozoficznym:

- (49) Ta Istota dała ludziom prawo religijno-moralne, które powinno być bezwzględnie obowiązujące dla człowieka, a zatem powinno stać powyżej prawa ludzkiego, jakim jest prawo państwowe – to, co jest autorytetem dla osoby ponad autorytetem państwa – jest to wola Boża, święta i doskonała (Berdnikov 1902, 82).
- (50) Wolność i godność daje nam nie prezydent czy jakieś prawo. Wartości te są dane nam przez Boga. Tylko wtedy, gdy zbliżamy się do Boga, odczuwamy własną wielkość i wielkość ojczystej ziemi (Hlava UHKTs 2014).

W Rosji i Ukrainie teokracja w czystej postaci jest raczej niemożliwa: prawosławie głosi podporządkowanie władzom świeckim i nie popiera łamania prawa państwowego w imię wiary. Poza tym, biorąc pod uwagę radziecką przeszłość Rosji i Ukrainy, można twierdzić, iż postawa ta jest obu tym społeczeństwom obca. Należy zaznaczyć, że ideowość niekoniecznie jest religijna. Najważniejsze w tej postawie jest przedkładanie idei transcendentnej nad prawo stanowione. Taką ideą może być tak idea komunizmu w ZSRR, jak i imperialna idea Wielkiej Rosji (tzw. Rosyjskiego Świata) albo nacjonalistyczna idea Ukrainy dla Ukraińców. Tego typu nastawienie kulturowo-cywilizacyjne zakłada możliwość złożenia na ołtarzu ideologii nie tylko prawa państwowego, lecz także praw człowieka:

- (51) ukr. Бог і Україна понад усе ('Bóg i Ukraina ponad wszystko').
- (52) ukr. На коліна перед Україною ('Na kolana przed Ukrainą').
- (53) ukr. Ми українці! Ми на своїй, Богом даній землі ('Jesteśmy Ukraińcy! Jesteśmy na swojej, danej przez Boga ziemi').
- (54) ukr. Якщо злочинцем стає влада, право бути суддею належить кожному українцю ('Jeśli władza staje się przestępcą, prawo bycia sędzią ma każdy Ukrainiec').
- (55) ros. Мы русские, с нами Бог! ('Jesteśmy Rosjanie, z nami Bóg').
- (56) ros. Россия – все, остальное – ничто ('Rosja – wszystko, reszta – nic').
- (57) ros. Кровь. Отечество. Вера ('Krew. Ojczyzna. Wiara').
- (58) ros. России – русскую власть ('Rosyjska władza dla Rosji').
- (59) ros. Родись на Руси. Живи на Руси. Умри за Русь ('Urodź się na Rusi. Żyj na Rusi. Umrzyj za Rus').

Swego czasu to właśnie o takiej narodowej postawie *quasi-religijnej* rosyjski pisarz Anton Czechow ironicznie powiedział: „Jeśli zdradziła cię żona, to ciesz się, że zdradziła ciebie, a nie ojczyznę”.

Europeista („Wichrzyciel” albo „Wolnomyśliciel”) łamie prawo głównie w ramach sprzeciwu czy tzw. nieposłuszeństwa obywatelskiego w przypadku, gdy uważa je za niesprawiedliwe i wadliwe, zwłaszcza jeśli jest obywatelem kraju z nieliberalnym czy niedemokratycznym systemem prawa. Taka postawa cechuje częściej inteligencję i klasę średnią, zatem rzadko bywa dyskursywnie wyrażona w przysłowiach ludowych:

- (60) ros. Не держись закона, как слепой забора (‘Nie trzymaj się prawa jak ślepy ogrodzenia’).
- (61) ros. Россия без Путина! (‘Rosja bez Putina’).
- (62) ros. Жулики и воры, верните выборы (‘Opryszki i złodzieje, oddajcie wybory’).
- (63) ros. Долой президентское самодержавие (‘Precz z prezydenckim samodzierżawiem’).
- (64) Очистим Кремль от самозванцев (‘Oczyścimy Kreml z samozwańców’).
- (65) ukr. Ми проти поліцейської держави (‘Jesteśmy przeciwko państwu policyjnemu’).
- (66) ukr. Революція або смерть (‘Rewolucja albo śmierć’).
- (67) ukr. Київ виходь! Україна вставай! (‘Kijowie, wychodź! Ukraino, wstawaj!’).

Wreszcie konsumpcjonista czynny, tj. przedsiębiorca („Cwaniak” lub „Spryciarz”), łamie prawo wtedy, gdy widzi możliwość w ten sposób zaspokoić swoje potrzeby ekonomiczne. *Pierwszy milion trzeba ukraść* – głosi popularna sentencja między-narodowa. Zasady tej postawy rzadko ujawniane są w wypowiedziach symptomatycznych, gdyż brzmią one z reguły dość cynicznie, zwłaszcza gdy wypowiada je decydent:

- (68) ros. У огня быть, да рук не согреть? (‘Koło ognia być i rąk nie zagrzać?’).
- (69) ros. Не подмажешь – не поедешь (‘Nie posmarujesz – nie pojedziesz’).
- (70) ros. На то даны руки, чтоб брать (‘Po to ręce dane, by brać’).
- (71) ukr. А що я з цього буду мати? (‘Co ja z tego będę miał?’).
- (72) ukr. Дякую в кишеню не сховаєш (‘Dziękuję do kieszeni nie schowasz’).

Obok decydentów w społeczeństwie konsumpcyjnym występuje również siła najemna, czyli zwykli wykonawcy, których lojalność wobec prawa jest wprost proporcjonalna do ich zarobków, o czym świadczą sentencje typu

- (73) ros. Если они думают, что они нам платят, пусть думают, что мы им работаем (‘Jeśli oni myślą że nam płacą, to niech myślą, że my dla nich pracujemy’).

Observacja praktyk językowych dostarcza sporo materiału w zakresie argumentacji łamania prawa – zarówno w formie wypowiedzi symptomatycznych, jak i analitycznych. Jego analiza i interpretacja przy uwzględnieniu typów zachowań komunikatywno-ekspresywnych wykazuje, w jakim stopniu te lub inne mentalne reprezentacje faktów społecznych znajdują odzwierciedlenie w języku i mowie.

Bibliografia

- BIERDNIKOW, I. S. [= БЕРДНИКОВ, И. С.] (1902), Основные начала церковного права Православной Церкви. Казань.
- CZORNODID, H. S. [= ЧОРНОДИД, Г. С.] (2008), Сучасний стан правової культури України. In: http://www.rusnauka.com/2_KAND_2008/Pravo/26221.doc.htm.
- Нlаvа УНКТs: [Глава УГКЦ] (2014), Глава УГКЦ: «Свободу та гідність нам надає не Президент чи закон. Ці цінності нам дані Богом». 17.02.2014]. URL: <https://religion.in.ua/news/vazhливо/24896-glava-ugkc-svobodu-ta-gidnist-nam-nadaye-ne-prezident-chi-zakon-ci-cinnosti-nam-dani-bogom.html>.
- KARPUNCOV, W. [= КАРПУНЦОВ, В.] (2018), Правова культура vs правовий нігілізм: на прикладі протесту «свобляхерів». In: https://24tv.ua/ru/pravova_kultura_vs_pravoviy_nigilizm_n1074825.
- LANGE, N. [= ЛАНГЕ, Н.] (2007), Украина – не правовое государство. In: <https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2007/12/5/4428770>.
- LESZCZAK, O. (2014a), Krytyka doświadczenia etnicznego. Metodologiczne i kulturowo-cywilizacyjne wprowadzenie do badania etnicznych obrazów świata Rosjan, Polaków i Ukraińców. Katowice.
- LESZCZAK, O. (2014b), Rosyjski etniczny obraz świata w aspekcie kulturowo-cywilizacyjnymi lingwosemiotycznym. Toruń.
- LESZCZAK, O. (2017), Etniczny obraz świata Polaków. Kulturowo-cywilizacyjna i lingwosemiotyczna analiza polskiego dyskursu publicznego. Tarnopol.
- НЕПОМНЯЩАЯ, Н. Г./АВРАМЕНКО, С. С. [= НЕПОМНЯЩАЯ, Н. Г./АВРАМЕНКО, С. С.] (red.) (2011), Российская правовая культура на современном этапе. In: Актуальные проблемы права. Москва.
- SZERSTIUK, S. W. [= ШЕРСТЮК, С. В.] (2013), Правовий нігілізм як антипод правової культури. In: Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravoviy-nigilizm-yak-antipod-pravovoyi-kulturi>.
- STEFANŃSKI, R. (2014), Granice europejskości. Analiza aksjologiczno-politologiczna. Toruń.
- STRYGINA, S. W. [СТРЫГИНА, С. В.] (2007), Правовая культура современной России. In: Известия Саратовского университета. Серия: Экономика. Управление. Право. In: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovaya-kultura-sovremennoy-rossii>.
- PISKUN, S. [= ПИСКУН, С.] (2020), Чому простий громадянин повинен дотримуватися закону, якщо його не дотримується ціла Рада? URL: <https://nizhyn.in.ua/svyatoslav-piskun-chomu-prostij-gromadyanin-povinen-dotrimuvatisya-zakonu-yakshho-jogo-ne-dotrimuetsya-cila-rada.html>.
- WOLPIUK, W. J. (2012), O niektórych problemach badawczych w nauce prawa. W: Czarny, R. M./Sprzyszak, K. (red.), Państwo i prawo wobec współczesnych wyzwań. Teoria i filozofia państwa i prawa oraz aksjologia demokracji i ochrony praw człowieka. Księga jubileuszowa Profesora Jerzego Jaskierni. Toruń, 99-117.